

PAPP KINGA*

„ÉN PENIG VAGYOK IGAZ TÁRSAD MÍG ÉL” KÁLNOKI SÁMUEL ÉS LÁZÁR ERZSÉBET LEVELEZÉSE

Kulcsszavak: *Kálnoki Sámuel, Lázár Erzsébet, levél, levelezés, írásgyakorlat, írásszokás, kézirat.*

A házastársak közti levélváltás, azonkívül, hogy a magánélet néhány szegmensét illusztrálja, betekintést nyújt a levelező felek íráshasználatának sajátosságaiba, az íráshoz való viszonyulásukba. Nincs ez másként a Kálnoki család levelezése esetében sem.

A család levéltárának fennmaradt egy töredékes része, melyet ma a Román Országos Levéltár Kovászna Megyei Igazgatóságán őriznek, Sepsiszentgyörgyön (49. fond – Kálnoki család), azonban az 17. századi tatár pusztítások alatt, majd az 1848-as forradalom idején igen sok dokumentum megsemmisült a családi archívumból. Ezt a töredékes levéltárat egészítik ki azok a dokumentumok, amelyek az Apor-levéltárban őrződtek meg a Román Országos Levéltár Kolozs, valamint Kovászna Megyei Igazgatóságain. Az Apor családhoz feltehetőleg Kálnoki Sámuel fia, Ádám halála után kerültek. A tanulmányom alapját képező missziliseket, Kálnoki Sámuel és Lázár Erzsébet levélváltásának töredékét ezekből a levéltárakból gyűjtöttem össze. Húsz Kálnoki Sámuel által küldött levelet találtam, valamint egy, a feleségének készített memoriálét, Lázár Erzsébetnek öt levele maradt fenn. A felkutatott levelek 1677–1699 között keltek (ezenkívül létezik egy 1665-ös levél, melyet Lázár Erzsébet még házasságuk előtt küldött Kálnokinak).

A LEVÉLÍRÓK

Kálnoki Sámuel háromszéki katolikus nemesi család tagja, 1640 májusában született Kőröspatakon.¹ A kolozsvári jezsuita kollégiumban kezdte tanulmányait,² majd Bécsben folytat-

* PAPP Kinga 1983-ban született Sepsiszentgyörgyön. A kolozsvári BBTE Bölcsészettudományi Karán végzett latin–magyar szakot 2006-ban, 2007-ben ugyanitt az Irodalom és társadalom magiszteri képzés hallgatója volt, 2008–2012 között pedig a Hungarológia doktori iskola hallgatója. A 2012-ben megvédett doktori disszertációjának címe: *Családi nemesi írásgyakorlat a XVII–XVIII. századi Erdélyben*. Kutatási területe: régi magyar irodalom, íráshasználat a kora újkori Erdélyben, írás- és olvasástörténet a kora újkorban, értelmiségtörténet. Munkahelyek: 2006–2011: könyvtáros, Erdélyi Múzeum-Egyesület; 2011-től az EME Kutatóintézetének munkatársa.

1 CSEREI János deák feljegyzése alapján, amelyet énekeskönyvébe írt: OSZK, Oct. Hung 1609 84^v, idézi COROI Artúr: *Baróti Cserei János diák élete és pályája = Kézdiszentléleki breviárium*, szerk. BORCSA János. Kézdivásárhely, 2009. 175.

2 Ld. SZÖGI László–VARGA Júlia: *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története, I. rész. A Báthory-egyetemtől a Kolozsvári Tudományegyetemig 1581–1872*. Szeged, 2011. 84.

ta. Iskolái befejezése után katonai pályára lépett, ekkor megfordult a Zrínyiek udvarában is.³ 1678-ban fejedelmi számvevő lett, majd 1683-ban részt vett az erdélyi sereggel a Bécs elleni, szerencsétlen kimenetelű török hadműveletben, melynek eredményeként Thököly kegyvesztett lett. A csata eseményeiről beszámolt feleségének írott levelében. A hadjárat után nevezte ki Apafi fejedelem Kálnoki Sámuel Háromszék főkapitányának.⁴ 1686 novemberétől 1687 májusáig Máramarosban tartózkodott, ahol a császári hadak beszállásolásáról tárgyalt Veteránival,⁵ 1689 júniusában Háromszék és Miklósvárszék főkirálybírója lett.⁶ 1690-ben a zernyesti csata után Thököly táborába ment, aki kémkedés gyanúja miatt elfogatta és magával vitte Havasalföldre.⁷ Kálnoki 1691-ben szabadult, visszatért Erdélybe, és újra átvette hivatalait.⁸ 1694-ben Erdély bécsi kancellárhelyettesévé választották a rendek, 1697-ben grófi címet kapott az uralkodótól, 1703-ban a császár kincstartóvá nevezte ki Apor István helyett, azonban 1706. október 13-án úgy halt meg Bécsben, hogy a kincstartói pozíciót már nem foglalhatta el a Rákóczi-szabadságharc miatt.

Kálnoki Sámuel 1667-ben vette el feleségül Lázár István székely főkirálybíró leányát, Erzsébetet, hat gyermekük élte meg a felnőttkort. Lázár Erzsébet életéről nem sok adat maradt fenn. Apja vagyonát politikai szereplése miatt⁹ elkobozták, ezért nem tudták illendően kiházásítani.¹⁰ Levelezésükből az derül ki, hogy a korabeli nemesasszonyokhoz hasonlóan férje távollétében a háztartást igazgatta, 1698-ban férje után költözött Bécsbe,¹¹ ahol úgy tűnik, hogy nem érezte jól magát, mivel Apor István többször kitér a Kálnokihoz címzett leveleiben felesége állapotára: „Igen akarom, hogy húgom asszonynak tetszék az ott fen való lakás, it köztünk ellenkező hire volt, mintha kedvetlenségére eset volna eő k[e]g[yelmé]nek az oda való menetel, mivel ide elé az oeconomiahoz szokott volt.”

-
- 3 APOR Péter, *Lusus Mundi = Altorjai B. Apor Péter munkái*. Közli KAZINCZY Gábor. Pest, 1883. (Mon. Hung. Hist., Második osztály: írók, 11.) 46. (a továbbiakban Apor: *Lusus Mundi*)
- 4 Lásd APOR: *Lusus Mundi*, 47.
- 5 A beszállásolás körülményeiről bővebben lásd: *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* XIX. kötet. Szerk. SZILÁGYI Sándor. Bp., 1896. 3–20.
- 6 Erről lásd még *Czegei Vass György naplói*. Közli NAGY Gyula. Bp., 1896. 81.
- 7 Vö. SZÁDECZKY Lajos: *Thököly erdélyi fejedelemsége, Századok*, XXXII. (1898), 3. 503; CSEREI Mihály: *Erdély története [1661–1711]*. Bp., 1983. 209.
- 8 Fennmaradt kezeslevele, l. *Székely oklevéltár* IV. Szerk. SZABÓ Károly. Kolozsvár, 1895. 327.
- 9 LÁZÁR István a 17. századi Erdély aktív politikai szereplője. Részt vett a Barcsay Ákos elleni összeesküvésben, amiért Barcsay börtönbe vettette, ahonnan megszökött; Kemény János trónra juttatásában is segítkezett. Végül pedig Apafi ellen szövetkezett Béli Pállal, amiért Fogaras várába záratta a fejedelem, itt halt meg 1679-ben. (Lásd Tüdő Kinga, *Egy székely nemesasszony élete és személyisége Apafi korában. Lázár Erzsébet Kálnoki Sámuelné = Erdély és Patak fejedelemasszonya Lovrattyfő Zsuzsanna* I. Szerk. TAMÁS Edit. Sárospatak, 2000. 95–96.)
- 10 Erről tanúskodik Mikes Kelemenek, a násznagynak egy fennmaradt levele „kére engemet megh említett Lázár István úr, hogy Kálnoki Sámuel úr[na]k mondva meg, hogy eő k[e]g[yel]me feleségitt nem lehetett illendő képen ki házásítani, mivel Barcsai Ákos fejedelemségében, mind[en] belső értékétől megh fosztatott volt, és mivel eő k[e]g[yel]l[méne]k több gyermeke nincsen ott marad eő k[e]g[yel]l[méne]k holta utá[n] mind jószágokba[n] s egyéb javakba[n]. Nem is adának sem hintott, sem lovakott Kálnoki Sámuelné Asszonnyommal.” Román Országos Levéltár Kovászna Megyei Kirendeltsége, Sepsiszentgyörgy 317. fond, Apor család 476/1. (a továbbiakban SszOL)
- 11 APOR István egy 1698-as levelében írt arról, hogy Lázár Erzsébet Bécsbe költözött.

A LEVELEK ÁLTALÁNOS JELLEMZŐI

A férj és feleség levelei életük különböző szakaszaiból származnak, más-más élethelyzetben mutatják be a levélírókat. A levelezést a távolság hívta életre, a szövegek a mindennapi kommunikációt helyettesítik, tudósítások, utasítások, kérések. Kálnoki Sámuel leveleiben nyomon követhető karrierjének néhány fontosabb állomása, ugyanis misszilisei olyankor születtek, amikor családját valamilyen közéleti tevékenység miatt kényszerült elhagyni. Ezért a levélírás körülményei, a levélhelyzetek változatosak, a magánélet és közélet történései egyaránt jelen vannak a szövegekben, arányukat tekintve természetesen a közélet eseményei sokkal jelentősebb helyet foglalnak el, akárcsak más korabeli levelezésekben.

A misszilisek a családi íráshasználat forrásaiként, azt illusztrálják, hogy férj és feleség hogyan kommunikált írásos formában egymással, miként jelenítették meg ezekben a szövegekben a családban elfoglalt pozíciójukat, mely események kaptak helyet levélváltásukban. A levelekben megfigyelhető a magánélet, az intimitás jelenléte és bizonyos fokú személyesség is. Azonban közismert tény, hogy a 16–17. században a házastársak leveleiben nem volt gyakori érzelmekről, túl személyes dolgokról írni. Ellenpéldaként Nádasdy Tamás és „szerelmes Orsikája”,¹² Thurzó György és második felesége, Czobor Erzsébet levelezését,¹³ Nyáry Pál és Várday Kata levélváltását,¹⁴ vagy Teleki Mihály Vér Juditnak írt leveleit¹⁵ lehet említeni, de másoknál, mint például Bethlen Miklós feleségéhez, Rhédey Júliához címzett leveleiben,¹⁶ nem sok nyoma van az intimitásnak.

Férj és feleség egymásnak küldött levelei autográf textusok. Írásképzőről elmondható, hogy Kálnoki Sámuel leveleire (akárcsak más tőle származó szövegekre) rendezetlen, szálkás betűvezetés jellemző, Lázár Erzsébet írása tiszta, kerek betűket használ, a korabeli női levelekkel összehasonlítva gyakorlott íráskészséggel rendelkezett, valószínű, hogy még leányként, a Lázár családban tanult meg írni.

Mindketten állandósult levélkezdő és -záró formulákat használtak: Kálnoki Sámuel általában „Isten ő felsége kívánt áldásokkal boldogítson” vagy „Édes feleségem” megszólítással kezdte leveleit, levélzárásként „Maradok igaz társad, míg él” formula valamilyen változatát használta. Lázár Erzsébet általában egy jókívánsággal kezdte leveleit: „Igaz tökéletes szeretettel való szolgálatomat ajánlom k[e]g[yelme]dnek Édes Uram az Úr Isten k[e]g[yelme]det minden üdvességes jókkal szerencsés hosszú élettel meghálgya tiszta szíből kívánom”, levélzáró formulája: „És én vagyok mígh Isten engedi k[e]g[elmed]nek igaz tökéletes szeretettel való engedelmes szolgálója” vagy ennek valamilyen változata. A vallásos formulák, ornamentikák és a „biblikus hangnem” a reformáció, majd az ellenreformáció korára valamennyi felekezeten a levelek jellegzetes kellékeivé váltak, a kor írásgyakorlatában, levélíró-repertoárjá-

12 Lásd „*Szerelmes Orsikám*” *A Nádasdyak és Szegedi Körös Gáspár levelezése*. Vál. VIDA Tivadar. Bp., 1988.

13 *Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez, Czobor-Szent-Mihályi Czobor Erzsébethez*, I–II. Bp., 1876.

14 BENDA Kálmán: *Nyáry Pál és Várday Kata levelezése 1600–1607*. Kisvárdai, 1975 (A Kisvárdai Vármúzeum Kiadványai 7.)

15 *Teleki Mihály levelezése 1656–1679*. I–VIII. Szerk. GERGELY Sámuel. Bp., 1905–1926.

16 *Bethlen Miklós levelei*, I–II. Összegy., kiad., bev. JANKOVICS József. Budapest, 1987.

ban rögzültek,¹⁷ azonban ezeknek a túlzott használata igen nehézkessé, szaggatottá tette a kora újkori missziliseket.¹⁸

Az összes levél magyar nyelvű, nem volt jellemző az idegen nyelvű betoldások használata, mint a fél évszázaddal későbbi Kálnokiak vagy más erdélyi nemesek esetében. Írásuk és a központosítás néhol következetlen, gyakran használták az elterjedt korabeli rövidítéseket (K[e]g[yelme]d, I[ste]n, U[ra]m stb.). Lázár Erzsébet férjétől eltérően a „cs” betűt „cz”-vel jelöli. A levelek külső címzése magyar nyelvű, a címzett pontos megnevezését tartalmazta („Az én édes feleségemnek Nemzetes Lázár Erzsébetnek adassék” vagy „Tekintetes Nemzetes Kálnoki Sámuel Uramnak nékem Édes Uramnak Eő k[e]g[yel]mének adassék”), a levélhordónak, kézbesítőnek szóló pontos utasításként, Kálnokinál gyakran előfordultak olyan kiegészítések is, hogy „sietve” vagy „sietséggel”.

A levelekben megfigyelhető a házastársak egymás iránti ragaszkodása, azonban viszonyuk nem a mai értelemben vett egyenrangú, a férj tegezi feleségét, míg a feleség magázza, kegyelmednek nevezi férjét. Nem szólítják néven egymást, „édes uram” és „édes feleségem” titulusal illetik házastársukat. Ugyanez a felemás viszony figyelhető meg abban is, ahogy a levelek zárárásában Kálnoki a felesége igaz társának nevezte magát, míg Lázár Erzsébet férje engedelmes szolgálójának.

KÁLNOKI SÁMUEL LEVELEI

Kálnoki Sámuel missziliseit keletkezésük szerint három kategóriába lehet sorolni, így elkülöníthetők a korai, tudósító levelek, a máramarosi levelek, valamint a bécsi levelek.

A. Korai tudósító levelek

Ebbe a kategóriába két levele tartozik, ezek közül egyiket 1677-ben írta egy marosvásárhelyi útja alkalmával, melyben az utazás eredményeiről, megvalósításairól tudósítja feleségét, és a különböző gazdasági jellegű utasításai olvashatók. A másik levele 1683-ban kelt Szolnokon, ahová a török sereg bécsi hadjárata folytán érkezett, ugyanis a szerencsétlen kimenetelű török hadműveletben az erdélyiek néhány hadtestének is részt kellett vennie. Levelében beszámolt a hadak állásáról és az ott tapasztalt dolgokról. Ez a misszilis jól illusztrálja azt, hogy Kálnoki leveleinek az utasítások tolmácsolása mellett tudósító szerepük is volt, a tudomására jutott híreket közölte, erősítette meg írásaiban. Megírta feleségének tartózkodási helyét, aktuális feladatainak alakulását. A leveléből kiderül, hogy a bécsi hírek nemcsak feleségének szóltak, kérte, hogy annak tartalmát tudassa másokkal is. Ilyen esetekben a levél a nyilvánosságteremtés eszköze lesz, híreket továbbít és hírt ad magáról a feladó: „Ezeket az híreket Henter Mihály u[rna]k, s mások[na]k is meg írhatod”.¹⁹ Ugyanennek a levélnek a hátoldalán a címzés alatt még megjegyezte: „Brassai bírónakis édesem írd meg ez szomorú híreket.” A korabeli Erdélybe a hírek, újdonságok nehezen jutottak el, a nyugat-európai sajtó termékei, a

17 Vö. HANÁK Péter: *Népi levelek az első világháborúból*. Valóság XVI(1973). 75–76.

18 MIKÓ Pál: *Női magyar levélstílus a 17. században*. Székelyudvarhely, 1896. 47.

19 Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Kolozsvár, 317. fond, Apor család, 2/III, (a továbbiakban KvOL, Apor cs.)10°.

tudósítások nem voltak elterjedtek,²⁰ ezért ha egy-egy nemesnek valamilyen információja volt bel- vagy külföldi eseményekről, levelet kapott, vagy megbízott kémei érkeztek, azt többnyire megírta, elmondta ismerőseinek, rokonainak.²¹

B. Máramarosi levelek

A máramarosi követség alatt küldött misszilisei teszik ki levelezésének legnagyobb részét (tizenegy 1687-ben kelt levelet, valamint 5 évszám nélkülit találtam, amelyekről tartalmuk alapján feltételezem, hogy ebben a periódusban íródtak), ezért tanulmányomban ezeknek a leveleknek a tartalmi bemutatására alaposabban kitérek.

Ezen levelei által családja, szolgálai is a közügyek részeseivé váltak: lovak vásárlásával, szállítással bízta meg őket a katonaság számára. A levélszövegekből kiderül, hogy az írásbeli kommunikáció nem mindig működött akadálymentesen. Nem érkeztek meg időben a levelek, vagy egyáltalán nem jutottak el a címzethez, valamint megtörtént az is, hogy nem volt érthető a levélíró szándéka, parancsa, főként, ha időközben egy-egy levél kézhezvétele kimaradt. Nemcsak írásban, hanem szóban is küldtek a levélhordó szolgálta által üzenetet, a szóbeli kommunikációnak is fontos szerepe jutott, ugyanis bizonyos dolgokat nem írtak le, vagy nem tartották szükségesnek megörökíteni, mert a szolgálta is el tudta mondani, ezek a részek a szóbeliség és írásbeliség együttéléséről, egymást kiegészítő státusáról árulkodnak: „Édesem leveledet igen kedvesen vettem az tudósításoddal edgyütt”²² – írja Máramarosból. Ez a jelenség a kora újkori misszilisekben igen elterjedt volt, Lampérth Géza 16–17. századi – főként szerelmes – leveleket vizsgálva illusztrálja, hogy minden levélküldő a maga „postamestere” volt, saját szolgáljával küldte a levelet, és a szolgálta maga is igen gyakran egy „eleven levél” volt, neki kellett szóban elmondania azt, ami a misszilisből kimaradt. Ilyenkor előfordult, hogy a levélíró külön megírta a címzettjének, hogy adjon hitelt a szolgálta szavainak.²³

A levelek tartalmát és funkcióját tovább vizsgálva megállapítható, hogy Kálnoki saját feladataira és helyzetére is reflektált, nemcsak beszámolt, hanem írásaiban értékelt is tevékenységét, és megtudjuk az eseményekről kialakított véleményét is. Ezek a passzusok nagyban hozzájárulnak levelei személyes hangvételéhez, és közelítik azokat az önéletírói műfajokhoz, azzal a különbséggel, hogy míg az önéletírások, memoárok szerzői a múltba visszatekintve összegzik saját életútjukat, karrierjüket, a levelekben a jelen perspektívájából születtek ezek az áttekintések, értékelők. A levélírónak rögtön az események utáni állapotát, nézeteit, érzéseit tükrözik: „Az várakozás is nem kínos baj, mi vagyunk most úgy, mert két hete egy levelem sem jött udvartól, rettenetes bajban vagyunk miatta. Úgy látom tapasztalom, tsak az szegény legént küldhessék valahova idegen nemzethez könnyen felejtik. Kedvekre házoknál

20 Lásd erről ETÉNYI Nóra: *Nyomatott hírek a 17. században – Információk Magyarországról korabeli német újsághírekben = Információáramlás a kora újkorban*. Szerk. Z. KARVALICS László, KISS Károly. Bp., 2004. 47–56.

21 Kálnoki az 1700-as évek elején a Bécsből Mikes Mihálynak küldött leveleiben gyakran jelzi, hogy a *novellákat*, azaz újságokat is a levélhez csatolta.

22 KvOL Apor cs., 30, 4°.

23 LAMPÉRT Géza: *Régi magyar levelesláda. Múlt idők szerelmes írásai és egybek*. Bp. 1923. 232–233.

nyugdognak az kik országunk[na]k sírján híztak, azok[na]k kellene szolgálni, az kik sok falukkal, sok kinccsel dicsekednek”.²⁴

Kálnoki többször hangsúlyozta érdemeit, kiemelte saját szerepét a császári sereggel kötött egyezkedéseken: „Én az sok dolog közt gyötrődöm szüntelen való foglalatosságok között. Minap kedvem ellen szinte haza visznek vala az német vitézek. Immár oly helyt voltak, hogy egy nap Besztercze széke bé mehettünk volna az I[ste]n mégis vissza térítte az én sok törekedésemre, mostis az én biztatásom tartóztattya az Generált, mert eddig bizony fel prédálták volna szegény országunkot”.²⁵ A tárgyalások helyzetéről így tudósított: „Én félek ha nem találjuk (kivált az más követeink) kedveket az németeknek. Az pénzt ugyan meg indítyák holnaputá[n] de az élest igen lassan szállítyák mert szekereseket nehezen kaphatn[a] k. most szükség hogy imádkozzál érettem, mert bajosab dolgaim lesznek, mint az előtt”.²⁶ A részletek középpontjában ő állt, az ő szemszögéből ismerjük meg a történelmi eseményeket, melyek levelei által integrálódnak a saját életébe. Nemcsak a történelmi szakirodalomból szerzett ismeretek alapján állítható, hogy Kálnoki sokat aggodott, küldte a sürgető leveleket, hanem magánlevelezéséből is látható, hogy miként élte meg az eseményeket, ahogy a tárgyalások egyre inkább elhúzódnak, mivel az erdélyiek ódzkodnak a császáriak követeléseinek eleget tenni, úgy levelei egyre elkeseredettebbé válnak.²⁷ Misszilisei újabb adalékokkal is szolgálhatnak az ismert történelmi eseményekhez, a császári sereggel folytatott alkudozásokról valának, rámutatnak arra, hogy ebben az időszakban fontos stratégiai szerepet töltött be a magát *szegény legénnek* tituláló Kálnoki.²⁸

1687-es leveleiben karrierjének alakulására vonatkozóan is találunk adatokat, melyek azt is illusztrálják, hogy a családfő előrejutásába a szűkebb és tágabb családot, rokonokat, komákat is beavatták, mozgósították.

Emberként és családfőként is megismerjük missziliseiből, igazságérzetét és önértékelését illusztrálja az a passzus, amelyben felszólította feleségét egy eltulajdonított jobbágy visszaszolgáltatására. Ugyanakkor saját becsületét, lelkiismeretét tisztázta, amit csak azzal lehet magyarázni, hogy több felől vádak érték: „Mikesné Asz[onyo]m ígirt vala kanczákat, most jókor esnék ha meg adná, irtamis ő k[e]g[yelméne]k felőlle, csakhogy azon panaszkodik leveliben ő k[e]g[yel]lme, hogy István mester egy ő k[e]g[yel]lme jobbágyát én számon esküttette, s nem akarod meg adatni, én nem tudhatom ki legyen az. Azért nem kell ízetlenkedni, én az másén nem kapok adgyák megh. Gábor Deák uramis sollicitálta azt az jobbágyát el bocsátani, az ki én felöllem rosszul szóllott volt, de én választ tettem ő k[e]g[yelméne]k, legyen vesztegségben míg haza megyek. Legyen hála az én Istenemnek még hazámot el ne[m] árultam, sem vasban nem verének. Nem az[ér]t írja nekem az én k[e]g[ye]lm[e]s uram ő n[agysá]ga s az ország olyan leveleket az maradékomis megtarthat emlékezetre”.²⁹ Nem ez az egyet-

24 KvOL Apor cs., 2/III, 19°.

25 KvOL Apor cs., 2/III, 27°.

26 KvOL Apor cs., 2/III, 23°.

27 Ugyanebben a periódusból fennmaradtak a Teleki Mihálynak címzett levelei is (MOL Teleki cs, P 1238: 15., 18., 20., 22., 25., 29., 32. dobozokban), melyekben szintén az elkeseredettség, az állandó fenyegetettség érzése uralkodik.

28 Erről az időszakról lásd *Erdélyi országgyűlési emlékek*, XIX. köt. Szerk. SZILÁGYI Sándor. Bp., 1896. 3–20.

29 KvOL Apor cs., 2/III, 27°.

len levél, melyben a feljebbvalóitól kapott dicséretre hivatkozott: „Édesem az olaszok példa beszédit melyet írtál ige[n] kedvesen vettem. Annál igazabb nincsenis. Elég nagy baj mikor ember igazan szolgál, s jutalmát nem láttya. Én leszek edgyik az mert máris az én sanyarú igaz szolgálatomnak sok irigye támadott, noha mind urunk ő n[agysá]ga s mind az urak ígirik szép levelek által jutalmat, de tsak az én I[ste]nem adgya jól el végezne[m], semmit embertől bizony nem várok egyebet, han[em] otthon való lakhatásimot, elég jutalmam nekem az nagy I[ste]n, az ki látta, hogy sok ártatlanok halálát, kárvallását előztem meg”.³⁰ Ebből a részből az is kiderül, hogy a házastársak nemcsak a család és a környezetük dolgairól írtak, hanem egy-egy történet, példázat is helyet kapott a misszilisekben. Mindezek mellett a fent idézett textusok nemcsak Kálnoki Sámuel személyének körvonalazásában játszanak szerepet, hanem írástörténeti szempontból is fontosak, ugyanis az írott szövegek életét illusztrálják. Arra példák, hogy a megírt szövegek (más ember alkotta tárgyakhoz hasonlóan) nem egy állandó szereppel rendelkeznek, az emberi élet fordulóíhoz, ciklusaihoz kapcsolódva funkciójuk és kontextusuk változik.³¹ Ugyanaz az íromány, levél, okmány stb. mást jelenthet az egyénnek élete különböző szakaszaiban. Kálnoki leveleit olvasva több utalást lehet találni arra, hogy ezek tovább éltek, nem egyszeri alkalomra, olvasásra íródtak, a hordozott információtól függően a mindennapok részeivé válhatnak: „Azon kérlek gyakran olvasd meg leveleimet, s jedzésim s az István mester levelitis, most válik meg édesem az jó gazdasszony”.³² Az írott szöveg dimenziói kitágulnak, nemcsak egy emberöltőben kapnak helyet, generációk használják, használhatják. A leveleknek „*maradék*” számára való megőrzéséről szóló részlet is azt bizonyítja, hogy a családban és implicit módon a közösségben, a levelek nemcsak tartalmuk miatt lehetnek fontosak, hanem generációkra előretekintve eszmei értékük is lehet. Az utókor számára tárgyi bizonyítékként szolgálhatnak az elődök tevékenységéről, tetteiről, az emlékezés és emlékeztetés eszközüvé, vagy akár az *emlékezés helyévé* válnak a szövegek.

Misszilisei az írásnak az életében betöltött fontos szerepéről és az írás gyakorlatához, gyakorlásához való viszonyulásáról tanúskodnak. Élettörténetét ismerve tudjuk, hogy a kancelláriában eltöltött évei alatt kalendáriumot vezetett, de az írott szöveg már az 1680-as években nemcsak az olvasmányok, a misszilisek, nemeslevelek szintjén volt jelen életében, hanem gazdasági feljegyzések, kimutatások által is. Ugyanakkor leveléből kiderül, hogy ezeket a gazdasági feljegyzéseket nemcsak a saját, hanem a felesége íráshabitusába közé is integrálta, elvárta tőle, hogy feljegyzéseket vezessen a költségeiről: „Az I[ste]nért édesem igen szorgalmatosan feljegyezzed mind az az pénz, és az többi hova kél”.³³ Sorai arról tanúskodnak, hogy az írás mint tevékenység nem tartozott az ünnepnapok privilégiumai közé, nem vasárnaponként, szabadidejében írogatott, hanem a mindennapi tevékenységeket egészítette ki, és feleségétől is ugyanezt kéri számon. Fontosnak tartotta, hogy saját kezű jegyzeteket készítsen.

A magánember megnyilvánulásai azok a vallomások jellegű levélrészecskék, amelyekben a távolság és a családjától követsége miatt távol töltött hosszú periódusok miatt kesergett: „Ágy-

30 KvOL Apor cs., 2/III, 18^v.

31 A tárgyaknak az időben elfoglalt szerepéről lásd FEJŐS Zoltán: *Tárgyak az időben = Uő: Tárgyfordítások*. Bp. 2003. 83–91, valamint KESZEG Vilmos: *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. Kolozsvár 2008. 163–165.

32 KvOL Apor cs., 30, 5^t.

33 KvOL Apor cs., 30, 5^t.

ban feküdni, s nem alhatni sem kicsiny baj, énis elégszer nyughatatlankodom, úgy hogy ha lehetne egy szempillantásba[n] hozzád repülnék, mert idejeis volna már öt holnapjára, az generális is azt jövendöli, hogy német gyermeket viszek haza, s komának hívassa[m?].³⁴ A madár, és a párhoz való repülés motívuma többször előfordul az ebben az időszakban kelt leveleiben, akárcsak a korabeli virágénekekben: „Igaz dolog édesem még böjt középre intéztem vala bémeneteletem, hej mely messze estem attól. Szegény ember szándékát boldog I[ste]n vezérli. El hiszem édesem, hogy vártál, de bizony énis repültem volna hogyha tehettem volna”.³⁵ Hanák Péter első világháborús népi leveleket vizsgálva vezeti azokat vissza a 17–18. század leveleihez, és kimutatja, hogy igen gyakran találhatók a virágénekekből, népdalokból átvett motívumok a házastársak, szerelmesek levelezésében.³⁶

Kálnoki hosszú máramarosi tartózkodása alatt minden alkalmat megragadott arra, hogy láthassa feleségét, ezért többször utasította arra, hogy elmenjen valamelyik közeli birtokukra, hogy ott találkozzanak.³⁷ Szerelmes levelekre jellemző passzusok születtek tollából, melyek a házastársak egymás iránti gyöngédségéről tanúskodnak: „Hogy velem álmodnál édesem igen akarom, énis bizony álmai[mba?] láttalak, mint megis írtam Koncsától küldött levelemben az álmomot, úgy az utánis kétszer. Megh adgja I[ste]n már nem sokára hogy bé takargathatcz édesem, úgy énis tégedet”.³⁸

A vallásosság nemcsak a kívánságok, köszöntések, szófordulatok szintjén jelenik meg leveleiben, Máramarosból többször kérte feleségét, hogy bizonyos helyzetekben imádkozzon érte. Ezenkívül egyháztámogató tevékenységének is nyoma maradt, mivel arra utasította Lázár Erzsébetet, hogy a mikházi és a csíki klostornak küldjön adományt. Ugyanakkor írt a táborban levő vallásos életéről is: „Édes feleségem most imátkozzál egyszer érettem, mert itt igen kevés ájtatosság van az német vitézek között. Igaz dolog majd mindennap misét hallok egy cifra feleségű német kapitány házában.”³⁹

Az egészség és betegség kérdése igen jelentős helyet foglalt el Kálnoki Sámuel leveleiben is, akárcsak a korban általában.⁴⁰ Nem csupán saját egészségéről tudósított, és családtagjai iránt érdeklődött, hanem felesége kérdéseire, panaszaira tanáccsal is szolgált. A kora újkorban férfiak és nők egyaránt foglalkoztak az egészség és gyógyítás kérdésével, a gyakori betegségek, járványok és az orvoshiány miatt fokozottan figyeltek egy-egy betegség megjelenésére, és a különböző gyógymódokra. A gyermekek betegsége, halála egész családokat foglalkoztatott, nemtől függetlenül, férfiak és nőket leveleztek, beszéltek róla.⁴¹ Nem meglepő, hogy Kálnoki, akárcsak más korabeli apák, gyerekei betegsége esetén kifejtette a véleményét, tanácsokat

34 KvOL Apor cs., 2/III, 18^v.

35 KvOL Apor cs., 2/III, 18^v–19^r.

36 HANÁK: *i. m.* 80.

37 Hasonló részek találhatók NYÁRY Pál és VÁRDAY Kata levelezésében is, a családjától távol levő férj gyakran ígéri, hogy hazamegy egy-egy ünnep alkalmából vagy valamelyik családi birtokon találkozik feleségével. (BENDA Kálmán: *Nyáry Pál és Várday Kata levelezése. i. m.*)

38 KvOL Apor cs., 2/III 19^r.

39 KvOL Apor cs., Apor 2/III, 16^v.

40 Ld. pl. LOBKOWITZ POPPEL Éva levelezését: *„Im küttem én orvosságot” Lobkowitz Poppel Éva levelezése 1622–1640*. Kiad. KINCSES Katalin. Bp., 1993.

41 PÉTER Katalin: *A gyermekek első tíz esztendője = Gyermek a kora újkori Magyarországon*, Szerk. Uő. Bp. 1996. 41–45 (a továbbiakban PÉTER: *A gyermek*).

adott a leveleiben panaszkodó feleségének: „Az gyermekek betegeskedésén nem kell felettébb törődni, I[sten]re kell bízni, én bizony azt jóvalanám Ádámkát csak választanád el már az csecstől job egészségé lenne. Őtet el hozhatnád magaddal, mentest jobb egészségtek lenne hogy változtatnád az ajert”.⁴² Szintén a fia egészségével kapcsolatosan ad tanácsokat egy másik levélben, ahol különböző gyógymódokat is ajánl: „Ádámka gyomra fájása hihető attól van hogy az csecstől el vált, s változik természete, de belső orvossággal én nem jóvalom éltetni. Itt sem doctor sem patikarius nincsen. Nem kell bizony neki egyéb, hanem hogy az gyermek az terjeket⁴³ szereti, olyan kis aprónként, kicsinykét adni kell neki. Azomban az italában lenne mindenkor sállja. Talán az geesztais bántya, az ellen fereszteni kellenék borsó szalma⁴⁴ leviben, s gyakorta penig”.⁴⁵ Orvosi tanácsokkal, gyógyszerekkel nők és férfiak egyaránt foglalkoztak, egy-egy járvány idején az ismerősök, családtagok elküldték egymásnak a gyógymódokat (Kálnokinak valószínűleg a himlőjárvány alatt készült a következő rövid üzenete: „Amaz nyavalya ellen az mely orvosságot javallottak meg próbáltam, s nekemis használt, nem kell halasztani”⁴⁶); több korabeli kalendáriumban, naplóban találunk gyógyszerekről, kezelésekről szóló bejegyzéseket, a családi levéltárakban pedig családi gyógymódokról, orvosságokról szóló írásokat.

Más távollévő szülőkhöz hasonlóan, ő is ajándékokkal kedveskedett családjának Máramarosból. Péter Katalin is utal arra, hogy a családtól távol lévő szülő hazatérve általában valamilyen aprósággal kedveskedett a gyermekeinek (gyümölcs, édesség, játék).⁴⁷ Kálnoki a feleségének is ajándékokat ígért: német módi szerint hintót és díszes nyerget, valamint török asszonyokat vásárolt; a fiának lovat és inast; a lányainak is egy-egy török szolgát.

Levelei, ajándékai a császáriak közelében eltöltött életet és a hozzájuk való viszonyulását is illusztrálják. Nem érzékelhető feléjük irányuló ellenszenv, a hadsereg előrenyomulása és az ország elfoglalása miatt tanúsított aggodalmán kívül nem ad hangot más a hadsereghez kötődő érzelmeknek. Inkább az olvasható ki soraiából, hogy igyekezett kihasználni a lehetőségeket, különböző üzleteket, cseréket bonyolított le a tisztekkel („az mely 18 lovat másodsor Szigetni hoztak vala pénzen el nem attam 8[at] benne, hanem kit az Generalné hintócskájáért, kit török asszonyokért, gyermekért, s egy szép sátorocskájért[?] is attam”⁴⁸), vendégségbe járt a generálishoz, sőt a felesége ajándékát is továbbította a generálisnak.

A tábori élet igen jellemző esete az a történet is, amit egy fogságba esett török asszonyról írt feleségének: „Azon kell igen búsulnom, hogy az mely Bulyát Annis[na]k vettem volt, olyan szerencsétlenül jára. Húsvét napján más bulyával edgyütt ők meg részegettek, addig táczolának, (hogy amannak már öt holdnapi dolga lévén az német kapitántól, az ki nekem attam) idétlent szült másnap, s annyira nehezen van hogy remenség élete felől nem sok van. Ugy akarta[m] hogy neked s az három gyermek[ne]k is külön külön egy egy jusson. Ha valahogy

42 KvOL Apor cs., 2/III, 27.

43 Terjek = macskagyökér (Vö. Vörös Éva: *A magyar gyógynövények neveinek történeti etimológiai szótára*. Debrecen, 2000.)

44 Borsószalma = kicsépeelt borsó szára, hüvelye és levele (Vö. *Erdélyi magyar szótörténeti tár* I. Szerk. SZABÓ T. Attila. Bukarest, 1975.)

45 KvOL Apor cs., 2/III, 18.

46 KvOL Apor cs., 2/III, 17.

47 PÉTER Katalin: *i. m.* 34–35.

48 KvOL, Apor cs., 2/III, 26°.

egyed kaphatnék helyette rajta leszek”.⁴⁹ Ugyancsak a táborhoz tartoztak a *szép német kisasszonyok*, akiket többször említett leveleiben, nyugtatva felesége aggodalmait: „Az szép német asszonyok multságán által estünk az fársáng végén. Nem vádol az lelkiismeretem, hogy felettéb vétettem volna I[ste]n ellen, s úgy ellenedis. Egy vagyon igen szépen éneklő kis asszony, francia, olasz, német, cseh s deák nyelven énekel, az vendégségben ide ígérkezett”.⁵⁰ Egy másik részben így írt róluk: „Elég unalmas idő töltésem van nálad nélkül, kaphatnék ugyan mulató német perszónákat, de azzal szomorítani nem akarlak, inkább más mulatságot keresek”.⁵¹

Mindezek mellett a saját és családja étkezési,⁵² öltözködési⁵³ szokásairól árulkodnak azok a részek, amelyben listaszerűen felsorolta, hogy miket küldjön felesége vagy mit vásárolt.⁵⁴

Leveleiben gyakran utal az írás körülményeire is, nemcsak az írás állapotát jelölte meg (pl. hogy sietve írta), hanem más tevékenységekre is utalt, amelyeket írás közben végzett: „Most nézem az Calendariomban, hogy Szent György napján Mak falván esik derék sokadalom”.⁵⁵ Soraiból arra lehet következtetni, hogy nemcsak bécsi tartózkodása alatt volt élete szerves része a kalendárium, naptár használata, már korábban is követte a napokat, beosztotta idejét, számon tartotta az eseményeket. A fenti sorok nem bizonyítják azt, hogy máramarosi évei alatt kalendáriumi bejegyzéseket vezetett volna, de életkörülményeiről, szokásairól vallanak. Ezek a részek, akárcsak a leveleibe ékelt szólások (pl. „Szegény ember dolgát boldog Isten vezérli”), sóhajok az élőbeszédhez közelítik szövegeit, a szóbeliség jegyeit hordozzák magukon.

C. Bécsi levelek

Ebbe a kategóriába a kancelláriai hivatala alatt kelt levelei tartoznak. Sajnos ebből a periódusból csupán két, 1699 októberében kelt levele maradt fenn, ezekből az derül ki, hogy felesége rövid időre hazautazott Bécsből a birtokokkal kapcsolatos ügyek intézéséért. A bécsi időszakából származó levelek csekély száma a család köröspataki levéltárának pusztulásán kívül azzal is magyarázható, hogy felesége is követte Bécsbe. Ezekben a levelekben a máramarosi leveleihez hasonlóan sürgette találkozásukat: „Bár csak vasárnap dél után Hamburgig jöhetnél, hétfő estvére jó vacsorára várnalak.” Leveleiben családtagjaira vonatkozó adatok találhatóak, külön meghagyta a hazautazott feleségének, hogy vigyázzon fiára: „Ádámra az I[sten]ért légy jó vigyázással”.⁵⁶ Figyelt a rokonokkal való kapcsolattartásra: „asszonyom anyámhoz és húgom asszonyhoz ige[n] gyakran elkülg, el meny. Az édes kis Katókára igen rá vigyázzon

49 KvOL Apor cs., 2/III, 31^v–32^r.

50 KvOL Apor cs., 30, 4^r.

51 KvOL Apor cs., 2/III, 29^r.

52 Édes feleségem mostani alkotmatossággal külgy:/ Két ejtel czitrom levet/ Négy ejtel finom méhsert/Ánis vizet/ Czitromot bár tsak húszat/Medve bőrt mentől többet/Főzzél édes feleségem igen jó méhsert, és szaladsertis (KvOL Apor cs., 2/III, 34.)

53 Édes feleségem küld ki az én pánczél ingemet, az új zubbomot, az új zubbosín viseletemetis. Nyári ingeketis el hozhatyák Szabó Péterék. (KvOL Apor cs., 2/III, 30^v.)

54 Édes feleségem két skatulyában igen finom sáfrányt külttem, takarékosan kell költeni (KvOL Apor cs., 2/III, 79.)

55 KvOL Apor cs., 2/III, 25^v–26^r.

56 KvOL Apor cs., 2/I, 5.

az inas soha tőle el ne maradjon”.⁵⁷ A korabeli levelekben megszokott módon üdvözlétét küldte rokonainak („Mikesné asszont én szómmal ige[n] köszöntsd ha ki küldesz hozzám írjon ő k[e]g[ye]lme nekem.”),⁵⁸ ismerőseinek is („Ha nem igen sokat kérek minden ember-séges emberek[ne]k szolgálatomat ajánlom, írtam volna de az idő nem engedi.”).⁵⁹ Üdvözle-teivel, azonkívül, hogy az udvariasság kötelező megnyilvánulásai, kapcsolatait erősítette, a közösségben elfoglalt pozícióját hangsúlyozta, valamint tudósítást, jelzést küldött magáról, és arról, hogy nem felejtette el őket. Továbbra is fontos helyet kap az egészsége: „Hirtelen esvén az alkalmatoság írhatom, hogy I[ste]nek hála jó egésegben vagjok, az labam is jól gjojul. Semmi egieb mulatcságom nincsen hanem az puplicanok⁶⁰ sok éneklésiben, magad is örülni fogsz ha hallod”.⁶¹ A kevés fennmaradt bécsi levelét egészíti ki az a memoriálé,⁶² melyet való-színüleg hivatala elfoglalása előtt készített feleségének, és a birtokokkal kapcsolatos tudniva-lókat, a szolgálkkal való helyes magatartást írja le, valamint a családi értékeinek gyarapításához ad tanácsokat.

LÁZÁR ERZSÉBET LEVELEI

Lázár Erzsébetnek mindössze öt Kálnoki Sámuelhez írt levelét sikerült megtalálnom, ezen-kívül lányának, Borbálának és apjának, Lázár Istvánnak címzett levelei maradtak fenn. Misszilisei ugyanazzal a kézírással íródtak, az aláírás is ugyanannak a kéznek a munkája, fel-tételezhetően mindegyik levele autográf. Leveleiben központi téma a családtagok egészsége, a birtokok igazgatása. A családi gazdaságot vagy saját örökségüket igazgató nemesasszonyok nem voltak ritkák a 17–18. század folyamán sem. A férjek gyakran voltak távol katonai szol-gálatban vagy közügyek miatt (pl. országgyűlés), ilyenkor a család birtokait a feleség gondja-ira bízták, a tehetősebb családokból származó nők gyakran maguk vigyáztak fel saját birtoka-ikra, pl. a már korábban is említett Várday Kata vagy Rákóczi Erzsébet, aki férje távollétében gazdálkodott birtokain,⁶³ valamint Csáky Kata, aki örökségét maga igazgatta, majd férje ha-lála után a családi birtoknak is ő viselte gondját.⁶⁴

Lázár Erzsébetnek, amint saját és férje leveleiből kiderül, gyakran kellett Kálnokit helyet-tesítenie, majd amikor Bécsbe költözött a kancellárnak kinevezett férje után, a jószágokat igazgató cselédek neki számoltak be leveleikben. Mint már említettem, az első misszilisét 1665-ben, házasságuk előtt két évvel, írta, feltehetőleg ekkor már jegyesek voltak, vagy tud-ták, hogy egymásnak szánták őket.⁶⁵ Ebben a levelében az édesanyja egészségéről tudósítja

57 KvOL Apor cs., 2/III, 11.

58 KvOL Apor cs., 2/III, 17.

59 KvOL Apor cs., 2/III, 11.

60 Puplicán = Papagáj (EMSzT X.)

61 KvOL Apor cs., 2/I, 5

62 SszOL, 49. fond, Kálnoki család, 3 cs., 18–21. (a továbbiakban SszOL, Kálnoki cs.)

63 *Rákóczi Erzsébet levelei férjéhez, 1672–1707.* Szerk BENDA Borbála–VÁRKONYI Gábor. Bp. 2001.

64 Ld PAPP Klára: *Bethlen Miklósné Csáky Kata erdélyi gazdasága = Memoria Rerum. Tanulmányok Bán Péter tiszteletére.* Szerk. OBORNI Teréz–E. VARGA László. Eger, 2008. 397–416.

65 Ennek a misszilisnek sajnos csak a nyomtatott változatát sikerült megtalálnom: *Br. Apor Péter verses művei és levelei.* Szerk. SZÁDECZKY Lajos. Bp., 1903. 346.

Kálnokit. Ezenkívül két 1686 januárjában kelt levele maradt fenn,⁶⁶ melyeknek központi témája a himlőjárvány terjedése. Mindkét textusban utal a levélküldés körülményeire, ugyanis megírta, hogy a férje előző misszilisét ki hozta, valamint beszámolt arról, hogy továbbküldi a Moldvából visszatérő szolga által hozott levelet, saját szövegében tolmácsolva a moldvai porkoláb szóbeli üzenetét, mely jelenség szintén a szóbeliség és írásbeliség együttélésére utal: „Petriko megh jött Édes Uram Moldvából leveleket hozot mellyet k[e]g[yelme]dnek oda küldöttem. Szóval azt izeni az Porkoláb, akár arannyal fizessen az berbécsek árában, s akár borral, s akár penigh hallal”.⁶⁷

Egy következő levele 1689. április 21-i címzéssel van ellátva, mely egyrészt azért lehet fontos, mert Brassó leégéséről tudósít: „Szent Ivánból ki jövén mingyárt látám, hogy Brassóban gyuladás lón, megh jöttem az mezőn által, mind azt vigyáztam az nagy szélben igen hamar nagyon gerjede a tűz annyira, hogy a nap fényben is egy néhányszor ki mutatódott a lángja olyan messzire is. Az gyuladás négy óra előtt mint fél fertályal kezdetődék, az egész pénteken reggel is mind égett”.⁶⁸ Másrészt ebben a levélben a tűz következtében egy igen érdekes levélírói szituáció alakul ki, ugyanis Lázár Erzsébet arról számol be, hogy várja az elküldött emberét a hírekkel, ezért előre megkezdte a levelét, olyan formában, mintha másnap írná: „Én edes uram pénteken reggelis mingyarást elküldém Mester Jánost hogy be mennyen s megh lássa minden képpen hogy mint lett oda bé az égés, hogy k[e]g[yelme]det tudgyam rolla tudositani, lett e magunknak is valami kárunk vagy nem. Ez levelemet Édes Uram edigh irtam vala olyan formában, mint ha holnap kellett volna irnom várván Mester Jánost, hogy k[e]g[yelme]det bizonyosról tudgyam tudositani. De szintén ezen órában érkezék bizonyos hirem, hogy az egész Brassó Várassa el éget, csak szintén a magyar templomnál maradot megh, s ot ha maradot vagy két ház, illyent beszélének, hogy Gáspár látván, a várust mind el fogja a tűz ő be ment s a mű szállásunkon, az ablakon laitrán be hágot, s ugy hordot a pinzében fegyvert s egyebet a mivel birt”.⁶⁹

Utolsó fennmaradt levele a 1692 októberében kelt, amikor Mezőbándra utazott, hogy a szüret eredményét és a jószágokat megvizsgálja, levelében erről számolt be.⁷⁰

Lázár Erzsébetnek kevés levele maradt fenn, ezekben is a központi témák közé a vagon, betegségek és a környezet eseményei tartoznak, viszont Kálnoki Sámuel levélszövegeiből kiderül, hogy felesége sem csupán a birtokokról, a gyermekek és családtagok egészségéről számolt be férjének. Olvasmányairól (l. a korábban idézett részt az olasz mesterek példabeszédéről) mesélt, panaszkodott Kálnoki hosszú távolléte miatt, felrótta neki ígérte, hogy hazalátogat, többször megemlítette, hogy várta egy-egy ünnep alkalmából. Beszámolt arról is, hogy álmatlanul töltötte az éjszakáit, vagy éppen álmairól írt; gyakran aggódott is férjéért. Kálnoki válaszai sejtetik, hogy feleségének személyesebb levelei, levélrészai is voltak, amelyek a házastársak közötti viszonyt illusztrálják. Soraiból kiderül, hogy ő is gyakran kedveskedett férjének valamivel: „Nem tudtam Édes Uram k[e]g[yelme]dnek innen mivel kedveskedni, hanem vagy 17 gerezd szállót küldöttem, ennek ketteje fekete, ketteje kecske csücsü, adgya Isten jó

66 KvOL Apor cs., 2/III, 14–15.

67 KvOL Apor cs., 2/III, 14.

68 KvOL Apor cs., 2/III, 5.

69 Uo.

70 SszOL, Kálnoki cs., 3/7.

egésséggel el költenik[e]g[yelme]dnek, a gyermekeknekis ne neheztelyle k[e]g[yelme]d adni benne, sem birs almát sem baraczkot nem kaphattam egyet is mert azért azt is küldöttem volna”⁷¹ – írja 1692-ben Nádason kelt levelében. Hasonló rész található az 1686-os köröspataki levelében is: „Édes Uram az köpeczi sertés marhát az estve hozák által ma mingyárst megh ölettem, mely[ne]k az husában küldöttem k[e]g[yelme]dnek, czipót is küldöttem vagy négyet, adgya Iten jó egésséggel k[e]g[yelme]dnek el költeni, az kolbáczkot megh tartom k[e]g[yelme]d számára”.⁷²

Missziliseit, sok korabeli nőtársához hasonlóan, engedelmes feleségként, alázatos hangnemben írja. Levelezésük arról vall, hogy férjének hű, alázatos társa, aki talpraesetten megírja véleményét, kifejezi nemtetszését. Nem maradtak utána versek, elmékedések vagy emlékiratok, és a birtokok igazgatása, gyermeknevelés, utazás mellett valószínűleg nem sokat olvasott, de levelei éleslátásról tanúskodnak, és arról, hogy az írás nem esett nehezére, ha szükséges volt, akkor írásban tudósította férjét, vagy továbbította annak üzeneteit.

KONKLÚZIÓK

Kálnoki Sámuel és felesége levelezése eléggé hézagos korpuszt alkot, mégis fontos részét képezik a család írásgyakorlatának. Életútjukhoz, házasságukhoz, magánéletükhöz szolgáltatnak adatokat, a levélíró házastársak életének egy-egy szegmensét mutatják be. Házasságukról a leveleken és néhány apró feljegyzésen kívül nincs más adat, de ezek a források, amint láttuk, békés, kiegyensúlyozott kapcsolatról árulkodnak. A sikertelen házasságok, tettlegességig fajuló viták a 16–18. század folyamán sem voltak ritkák, és a Kálnoki családban is van erre példa. Lányuk, Borbála és Apor Péter házassága sem volt felhőtlen,⁷³ majd a 18. század közepén Kálnoki Sámuel unokájának, Domokosnak lánya, Judit háromszor szökött meg férjétől, Petki Istvántól.

A házastársak levelezése főként a birtokok igazgatása, a családtagok egészsége és a közélet eseményei köré épül. Azonban Kálnoki Sámuel leveleiben gyakran kilépett ebből a *sablonból*. Missziliseiben olvashatunk kifakadásokat a környezete, kortársai ellen; saját szerepét hangsúlyozó részeket, valamint az önvédelem, öngazolás is helyet kapott. Mindezek mellett néha fiatal szerelmesekhez hasonlóan vall magányáról, a mielőbbi találkozás vágyáról. Tehát a közélet és magánélet eseményei egyaránt megtalálhatók leveleiben.

A misszilisek családi hangvétele, a megszólítások, kedveskedések, az állandó témaváltások, az élőbeszédre emlékeztető mondatok, szólások valamint a sok utóirat a spontaneitást, a levélíró jelent tükrözik, és tartalmuk is szorosan kapcsolódik a jelenhez.

Nemcsak Lázár Erzsébet, hanem a Kálnoki Sámuel levelei is illusztrálják a női íráshasználatot és olvasásgyakorlatot. A feleség *foghíjas* leveleinek hallgatását kiegészítik férje levelei, amelyek gyakran válaszok neje írásban megfogalmazott gondolataira: a magányra, a féltésre, álmaira, vágyaira.

71 SszOL, Kálnoki cs., 3/7.

72 KvOL Apor cs., 2/III, 15.

73 Erről APOR Péter végrendelete is tanúskodik (KvOL, Apor cs., 5.)

Mindezek mellett a családfő elvárásai is megfogalmazódnak a levelekben a felesége írásgyakorlatát és olvasási szokásait tekintve, kéri, hogy leveleit tegye el és többször olvassa el, valamint, hogy vezessen feljegyzéseket, kimutatásokat a költségeiről.

A leveleket áttekintve elmondható, hogy Kálnoki Sámuel és felesége magánlevelezése a család írásgyakorlatának egyik fontos szegmensét képviseli, azonkívül, hogy családtörténeti adatokat tartalmaznak, a házastársak egymásnak küldött misszilisei egyrészt kapcsolatuk legszemélyesebb forrásai lehetnek, másrészt a családban uralkodó mentalitást, az íráshoz fűződő szokásokat, praktikákat is tartalmazzák.

“... AND I AM YOUR TRUE PARTNER AS LONG AS I LIVE.”
THE CORRESPONDENCE BETWEEN SÁMUEL KÁLNOKI
AND ERZSÉBET LÁZÁR

Keywords: *Sámuel Kálnoki, correspondence, Erzsébet Lázár, letter, manuscript, writing habits*

The article presents the correspondence between Transylvania's vice-chancellor at Vienna, Sámuel Kálnoki and his wife, Lázár Erzsébet, focusing on the spouses' writing habits and their relationship regarding the written texts. The letters are manuscripts, 20 of them are Sámuel Kálnoki's and 5 are written by his wife. These writings contain dates about facts from their life and marriage but also inform us about the events from their personal and public life. The defective corpus of Lázár Erzsébet's letters is completed by his husband's writings, because his letters are the answers to her missing letters, illustrating not just his writing habits but the feminine use of writing, too.

„... RĂMÂN ADEVĂRATUL TĂU PERECHE CÂT TIMP TRĂIESC”.
CORESPONDENȚA DINTRE SÁMUEL KÁLNOKI ȘI ERZSÉBET LÁZÁR

Cuvinte-cheie: *corespondență, Erzsébet Lázár, manuscris, practică de scris, Sámuel Kálnoki, scrisoare, uzul scrisului*

Articolul prezintă corespondența dintre vicecancelarul Transilvaniei din Viena, Sámuel Kálnoki și soția lui Lázár Erzsébet, concentrându-se asupra obiceiurilor de scriere a soților și relația lor cu textele scrise. Scrisorile sunt manuscrise; două din ele sunt ale lui Sámuel Kálnoki, iar 5 ale soției sale. Aceste scrieri conțin date despre căsătoria lor însă ne informează și despre evenimentele vieții lor private și publice. Corpusul de scrisori cu multe lipsuri ale soției, Lázár Erzsébet, este completat de scrierile soțului, scrisorile lui fiind răspunsurile la scrisorile ei care nu s-au păstrat. Acestea ilustrează nu numai obiceiurile lui de scriere, ci și uzul feminin al scrisului.